

Ἡ Ψάλτικὴ στὴν περίοδο τῆς Covid-19

Ἐμμανουὴλ Γ. Ξυνάδα*

Εἰσαγωγικά

Ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπὸ διάφορες μελέτες, οἱ ἐπιδράσεις τῆς πανδημίας τῆς Covid-19 ἀνησυχοῦν μεγάλο μέρος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου σὲ πανευρωπαϊκὸ καὶ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Ἔτσι, ὑψηλὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἀναφέρει ὅτι ἡ οἰκονομικὴ του κατάσταση ἐπιδεινώθηκε· ἄλλοι πολῖτες ἔχασαν τὴν ἐργασία τους ἢ εἶδαν νὰ μειώνεται τὸ ὥραριο ἐργασίας τους, ἐνῶ γενικώτερα παρατηρεῖται μεταβολὴ στοὺς ἐργασιακοὺς ὅρους, τόσο ὡς πρὸς τὸ ὥραριο, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνο, ἀφοῦ πολλοὶ ἐργοδότες ἐπέλεξαν τὴν παροχὴ ἐργασίας ἀπὸ ἀπόσταση¹. Εἰδικώτερα, ὁ τομέας τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Τέχνης ἔχει ἐπηρεασθεῖ περισσότερο σὲ σχέση μὲ ἄλλους κλάδους τῆς οἰκονομίας, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπαγόρευσης λειτουργίας τῶν πολιτιστικῶν χώρων συνάθροισης, τῶν κάθε εἴδους πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων, ὅπως καὶ τῆς λειτουργίας τῶν καταστημάτων μὲ πολιτιστικὰ προϊόντα καὶ ἀντικείμενα. Οἱ σοβαρότερες συνέπειες ἀναγνωρίζονται στὶς παραστατικὲς τέχνες, μὲ τὴ μουσικὴ νὰ ἔχει ὑποστῆ τὴ μεγαλύτερη βλάβη². Σὲ αὐτὸ συνέβαλε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πολιτιστικὸς τομέας εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀνθρωπογενὴς καὶ συνεπῶς

* Ὁ Ἐμμανουὴλ Γ. Ξυνάδας εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀνώτατης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Κρήτης καὶ μέλος Σ.Ε.Π. τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου.

1. Ζωή, *ἐργασία καὶ COVID-19: Πρῶτα πορίσματα – Ἀπρίλιος 2020*, <https://www.eurofound.europa.eu/el/publications/report/2020/living-working-and-covid-19-first-findings-april-2020> [22-2-2022].

2. Γιώργος Ἀγοραστάκης, *Ἡ χαμένη Τέχνη: Μετρώντας τὸν καταστροφικὸ ἀντίκτυπο τῆς Covid-19 στὸν πολιτισμὸ μας*, <https://mikisguide.gr/i-chameni-techni-metrontas-ton-katastrofiko-antiktypo-tou-covid-19-sto-politismo-mas/> [22-2-2022].

διακόπηκε ή προσφορά των υπηρεσιών τους. Έπιπλέον, ή υγειονομική κρίση βρήκε τόν πολιτιστικό τομέα ούσιαστικά άπροετοίμαστο, όσον άφορά τις τεχνολογικές μεταβολές. Τέλος, οί προληπτικές άποταμιεύσεις των πολιτών στέρησαν τή ζήτηση στα πολιτιστικά άγαθά, άφοϋ αϋτά οϋτως ή άλλως λογίζονται μάλλον ως άγαθά πολυτελείας και καθόλου ως είδος πρώτης ανάγκης³.

Έπιδράσεις τής Covid-19 στην Ψαλτική Τέχνη

Η πανδημία Covid-19 έπηρέασε τή λειτουργία των ιερών ναών⁴, των χώρων δηλαδή όπου έκτελείται ή Ψαλτική Τέχνη, άφοϋ με κυλιόμενες Κυβερνητικές Άποφάσεις (Κ.Υ.Α.) άνεστάλη ή λειτουργία τους άπό 16 Μαρτίου 2020 έως 10 Άπριλίου 2020⁵, ένω αϋτοί άρχισαν νά ύπολειτουργοϋν ύπό περιορισμούς βάσει νέων Κ.Υ.Α. άπό 11 Άπριλίου 2020 κ.έ.⁶. Παράλληλα, άνεστάλη ή λειτουργία κάθε είδους έκπαιδευτικών φορέων και ίδρυμάτων, συνεπώς και των τμημάτων Βυζαντινής Μουσικολογίας και έκμάθησης Ψαλτικής⁷.

3. Παναγιώτης Πετράκης, «Πολιτισμός και Covid» *Τά Νέα*, 23-11-2020 και <https://www.euractiv.gr/section/koinoniki-eyropi/opinion/politismos-kai-covid/> [22-02-2022].

4. Μία γενική εικόνα για τήν έπίδραση τής Covid-19 στην Έκκλησία βλ. Χρυσόστομος Σαββάτος (μητρ.), *Η Όρθόδοξη Έκκλησία και ή πανδημία του Covid19, Καλαμάτα 2020*: Ίερόθεος (μητρ. Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου), *Έκκλησία και πανδημία. Ο ίος sars-cov-2 και ή άσθένεια covid-19, Ίερά Μονή Γενεθλίου τής Θεοτόκου Πελαγίας*, 2021· Χρήστος Γκαραβέλας, *Έκκλησία και Covid-19: Ένας δύσκολος χρόνος*, <https://ipolizei.gr/ekklhsia-kai-covid19/> [22-2-2022]. Για τήν έπίδραση τής Covid-19 στη δραστηριότητα των θρησκευτικών δομών σέ διεθνές έπίπεδο βλ. D. Burke, *What churches, mosques and temples are doing to fight the spread of coronavirus*, <https://edition.cnn.com/2020/03/14/world/churches-mosques-temples-coronavirus-spread/index.html> [12-1-2022] και C. Parke, *Churches cancel Sunday service, move online amid coronavirus outbreak*, <https://www.foxnews.com/us/coronavirus-update-church-sunday-service-online> [12-1-2022].

5. «Έπιβολή του μέτρου τής προσωρινής άπαγόρευσης τής τέλεσης κάθε είδους λειτουργιών και ιεροπραξιών στους θρησκευτικούς χώρους λατρείας για τó χρονικό διάστημα άπό 16.3.2020 έως 30.3.2020», Φ.Ε.Κ. 872/Β/16-3-2020, σσ. 9587-9588.

6. «Παράταση ισχύος τής κοινής άπόφασης των Ύπουργών Παιδείας και Θρησκευμάτων και Ύγείας με άρ. 2867/Υ1/16-3-2020 (Β' 872) έως τς 11.4.2020», Φ.Ε.Κ. 1082/Β/29-3-2020, σ. 11309.

7. «Έπιβολή του μέτρου τής προσωρινής άπαγόρευσης λειτουργίας των βρεφονηπιακών

Τέλος, απαγορεύθηκε ή διοργάνωση κάθε είδους έκδηλώσεων, συμπεριλαμβανομένων των έπιστημονικών συνεδρίων, των μουσικών εκδηλώσεων και φεστιβάλ μέσω των οποίων προάγεται, προβάλλεται και διαδίδεται κάθε Τέχνη και γνωστικό αντικείμενο, συνεπώς και ή Ψαλτική Τέχνη και ή έπιστήμη τής Βυζαντινής Μουσικολογίας⁸.

α) Οί έπιδράσεις τής Covid-19 σέ θρησκευτικό επίπεδο

Οί διαμορφωθείσες συνθήκες επέδρασαν στόν τομέα τής Ψαλτικής, όπως συνέβη και σέ άλλες δραστηριότητες, δημιουργώντας προβλήματα σέ επίπεδο θρησκευτικό / πνευματικό, ψυχολογικό / συναισθηματικό, κοινωνικό, πολιτιστικό / καλλιτεχνικό και οικονομικό. Ειδικότερα, στο διάστημα 16-3-2020 έως 10-4-2020 όρίσθηκε ή προσωρινή απαγόρευση τής τέλεσης κάθε είδους λειτουργιών και ιεροπραξιών σέ όλους άνεξαιρέτως τούς χώρους θρησκευτικής λατρείας⁹. Η άπόφαση αυτή άποστέρησε άπό τούς πιστούς τó δικαίωμα συμμετοχής στη θρησκευτική λατρεία και άπό τούς ιεροψάλτες τó δικαίωμα νά ψάλλουν στίς ιερές άκολουθίες¹⁰. Έτσι, στο διάστημα αυτό δέν ύπήρχε δυνατότητα εκτέλεσης των θρησκευτικών καθηκόντων, τόσο των πιστών όσο και των θρησκευτικών και έπαγγελματικών καθηκόντων των ψαλτών, γεγονός που λειτούργησε καταλυτικά στη δημιουργία πνευματικών προβλημάτων, ειδικά σέ μία εκκλησιαστική περίοδο αύξημένων «πνευματικών ύποχρεώσεων», όπως είναι ή Μεγάλη Τεσσαρακοστή. Έπιπλέον, ή ίδια κατάσταση επέδρασε άρνητικά στην ψυχολογία, τόσο

και παιδικών σταθμών, νηπιαγωγείων, σχολικών μονάδων, άνωτάτων εκπαιδευτικών ίδρυμάτων, κέντρων ξένων γλωσσών, φροντιστηρίων και πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών, φορέων και ιδρυμάτων, δημοσίων και ιδιωτικών, κάθε τύπου και βαθμού τής χώρας για τó χρονικό διάστημα άπό 11.3.2020 έως και 24.3.2020», Φ.Ε.Κ. 783/Β/10-3-2020, σσ. 8501-8502. Βλ. έπίσης Σωτήριος Δεσπότης, «Άπολυτήριες έξετάσεις και Covid-19», <https://www.pemptousia.gr/video/apolitiries-exetasis-ke-covid-19/> [22-2-2022].

8. Για την έπίδραση τής Covid-19 σέ πολιτιστικό επίπεδο βλ. Άγοραστάκης, ό.π., Πετράκης, ό.π. και Karen Davies, “Festivals POST covid-19”, *Leisure Sciences*, 43, 1-2 (2021), σσ. 184-189.

9. Στο έν λόγω χρονικό διάστημα έπιτρεπόταν μόνον ή τέλεση τής νεκρώσιμης άκολουθίας με την παρουσία συγκεκριμένου περιορισμένου αριθμού πιστών.

10. Για τή δημιουργηθείσα κατάσταση σέ διεθνές επίπεδο βλ. Constanța Cristescu, “Anul monodiei liturgice The Year of the Liturgical Monody”, *Tabor* 9 (2020), σσ. 75-76.

των πιστών όσο και των ψαλτών, πολλοί εκ των οποίων βίωσαν για πρώτη φορά την ύποχρεωτική απομάκρυνση από τὰ ἀναλόγια τους¹¹.

β) Οἱ ἐπιδράσεις τῆς Covid-19 σὲ ἐκπαιδευτικὸ ἐπίπεδο

Σὲ ἐκπαιδευτικὸ ἐπίπεδο ἡ πανδημία τῆς Covid-19 ἐπέδρασε ἀρνητικὰ στὴν προώθηση τῆς Ψαλτικῆς, καθὼς ἀνεστάλη κάθε εἶδους ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα, γεγονός που ὀδήγησε πανεπιστημιακὰ τμήματα μουσικολογίας, ἐκκλησιαστικὲς ἀκαδημίες, μουσικὰ σχολεῖα, ὠδεῖα καὶ σχολὲς βυζαντινῆς μουσικῆς νὰ ἀναστεῖλουν τὴ λειτουργία τους, σταματώντας παράλληλα τὸ διδακτικὸ τους ἔργο, τὸ ὁποῖο ἀργότερα συνεχίσθηκε εἴτε μὲ διδασκαλία μέσω τοῦ διαδικτύου¹² εἴτε μὲ εἰδικούς ὅρους, ὅπως προβλεπόταν ἀπὸ τὶς κείμενες νομικὲς διατάξεις¹³. Ἔτσι, σταμάτησε νὰ διδάσκεται καὶ συνεπῶς νὰ διαδίδεται ἡ Ψαλτικὴ ὡς Τέχνη καὶ Ἐπιστήμη.

γ) Οἱ ἐπιδράσεις τῆς Covid-19

σὲ πολιτιστικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο

Οἱ ἐπιδράσεις τῆς Covid-19 ἐπεκτάθηκαν καὶ σὲ καλλιτεχνικό-πολιτιστικὸ ἐπίπεδο. Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη, ὅπως εἶναι γνωστὸ, προβάλλεται καὶ μέσω ἐξωλατρευτικῶν ἐκδηλώσεων, καθὼς ἐπίσης καὶ μέσω ἐκδόσεων ψηφιακοῦ ἢ ἔντυπου ὑλικοῦ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δύνανται νὰ ἐπηρεασθεῖ κοινὸ διαφόρων θρησκευτικῶν καὶ πολιτισμικῶν παραδόσεων¹⁴. Μέσα ἀπὸ τὶς ποικίλες πολιτιστικὲς δραστηριότητες

11. Βλ. π. Νικόλαος Λουδοβίκος, «Κοινωνία – πανδημία – Ἐκκλησία». *Συνέντευξη στὴν Εἰρήνη Καρούδη*, <https://www.moneyandlife.gr/koinonia-pandimia-ekklisia/> [22-2-2022]. Βλ. ἐπίσης: Stephen M. Modell – Sharon L. R. Kardia, “Religion as a Health Promoter During the 2019/2020 COVID Outbreak: View from Detroit”, *Journal of Religion and Health*, 59 (2020), <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-020-01052-1>.

12. Ὑπουργεῖο Παιδείας, «Ἐφαρμογὴ τῆς ἐξ ἀποστάσεως ἐκπαίδευσης στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα», 16-3-2020. Γιὰ τὴν τηλεεκπαίδευση ὡς μέσο διδασκαλίας στὴν ἐποχὴ τῆς Covid-19 βλ. Γιάννης Ζαϊμάκης καὶ Μαρίνα Παπαδάκη, *Τηλεκπαίδευση ἐκτάκτου ἀνάγκης σὲ συνθήκες πανδημίας τῆς Covid 19: Ἡ ἐμπειρία φοιτητῶν/τριῶν τῆς Σχολῆς Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης*, <https://www.soc.uoc.gr/wp-content/uploads/2021/03/erevna.pdf> [12-1-2022].

13. «Ἐπανεναρξὴ καὶ κανόνες λειτουργίας δομῶν τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκπαίδευσης», Φ.Ε.Κ. 1867/16-5-2020, σ. 19220.

14. Ἦδη ἀπὸ τὸ ἀ΄ ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰ. διοργανώνονται ἐκδηλώσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες

ἀναδεικνύεται ἡ Ψάλτικὴ ὡς Τέχνη ἐφάμιλλη τῶν λοιπῶν βυζαντινῶν Τεχνῶν ποὺ ἤκμασαν κατὰ τὴν παλαιολόγεια περίοδο, ἐνῶ ἡ ψαλτικὴ παραγωγὴ συνεχίσθηκε καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν χρόνων τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας¹⁵. Ἐπιπλέον, προβάλλεται ὁ μουσικὸς πολιτισμὸς τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ μουσικὴ παράδοση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γίνονται γνωστοὶ βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ μελουργοὶ καὶ τὸ μελοποιητικὸ τους ἔργο, ἐνῶ τὸ κοινὸ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ μία σημαντικὴ πτυχὴ τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης. Παράλληλα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση τῆς Ψάλτικῆς στῆ λατρεία, καλλιεργοῦνται ἰδέες καὶ συναισθήματα, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ ποιητικά-ὑμνογραφικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα φάλλονται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνωτέρω ἐκδηλώσεων καὶ δραστηριοτήτων. Πέραν τούτων, ἡ Ψάλτικὴ δύναται νὰ συμβάλει, ὅπως καὶ ἄλλα πολιτιστικὰ ἀγαθὰ, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ διαπολιτισμικοῦ διαλόγου καὶ τῆς πολιτιστικῆς διπλωματίας, στὴν ἐλεύθερη διακίνηση ἰδεῶν, στὴν καταπολέμηση τῆς βίας καὶ τοῦ ρατσισμοῦ, καθὼς καὶ στὴν προώθηση τῶν πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τῆς διακίνησης καλλιτεχνικῶν σχημάτων-ψαλτικῶν χορῶν¹⁶. Ἡ ἀναστολὴ λειτουργίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτιστικῶν φορέων, καθὼς καὶ ἡ διακοπὴ κάθε εἴδους οἰκονομικῆς-πολιτιστικῆς δραστηριότητος εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀναβολὴ ἢ καὶ ἀκύρωση ἐκδηλώσεων, διοργανώσεων καὶ φεστιβάλ ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν Ψάλτικὴ, μὲ ἄμεση ἐπίδραση στὰ

Ψαλτικοὶ Χοροὶ παρουσιάζουν μέλη βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μελουργῶν μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάδειξη καὶ τὴν προώθηση τῆς Ψάλτικῆς Τέχνης. Στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς ἐντάσσονται στὸ πλαίσιο πολιτιστικῶν φεστιβάλ, ἐνῶ ἀργότερα ἐντοπίζονται καὶ φεστιβάλ ἢ «συναντήσεις βυζαντινῶν χορωδιῶν» μὲ ἀποκλειστικὸ ἀντικείμενο τὴν Ψάλτικὴ. Στὶς ἡμέρες μας πραγματοποιοῦνται παρόμοιες διοργανώσεις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἐξωτερικόν. Ἐπιπλέον, διοργανῶνται μουσικολογικὰ συνέδρια στὸ πρόγραμμα τῶν ὁποίων ἐντάσσονται ἀνακοινώσεις βυζαντινομουσικολογικοῦ χαρακτήρα ἀλλὰ καὶ συνέδρια μὲ ἀμιγῶς βυζαντινομουσικολογικὸ περιεχόμενο, στὰ ὁποῖα ἐπίσης συμμετέχουν Ψαλτικοὶ Χοροί.

15. Δημ. Μπαλαγεῶργος, «Ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ στὴν Κωνσταντινούπολη», *Ἐγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ἑλληνισμοῦ*, διαθέσιμο στό: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11048> [22-2-2022].

16. Νικ. Βασιλειάδης, Σοφία Μπουτσιούκη, ὀ.π., σ.σ. 143-144. Βλ. ἐπίσης Εἰρήνη Μπαλωμένου, *Ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ ἀντηχοῦσε γιὰ πέντε μέρες στὸ Ἰάσιο τῆς Ρουμανίας*, <https://helleniculturaldiplomacy.com/> [22-2-2022]. Παναγιώτα Σιάπκαρη, «Θεσσαλονικεῖς Ὑμνωδοί»: Προσφέροντας πολιτιστικὴ διπλωματία μὲσῶ τῆς Ψάλτικῆς, <https://www.helleniculturaldiplomacy.com> [22-2-2022].

όφελή που μπορούν να προκύψουν από την προβολή και διάδοση της Ψαλτικής Τέχνης, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω.

Τέλος, οι επιδράσεις της Covid-19 εντοπίζονται και σε οικονομικό επίπεδο. Η απουσία πιστών από τους ναούς δημιούργησε, όπως ήταν αναμενόμενο, μείωση των εσόδων τους, με φυσικό επακόλουθο την υπολειτουργία τους και –σε πολλές περιπτώσεις– την αδυναμία καταβολής μισθών στο προσωπικό, μεταξύ αυτών και στους ψάλτες¹⁷. Παράλληλα, δημιουργήθηκε οικονομική ζημία στους καθηγητές βυζαντινής μουσικής, ωδείων και σχολών βυζαντινής μουσικής, οι οποίοι μέχρι την άρση των προβλεπόμενων μέτρων για τον περιορισμό διάδοσης της πανδημίας παρέμειναν εκτός διδακτικών αίθουσών. Τέλος, η αναστολή λειτουργίας εκπαιδευτικών και πολιτιστικών φορέων είχε άμεση οικονομική επίδραση στα έσοδά τους και την εν γένει λειτουργική τους κατάσταση.

Έπίλογος

Όπως γίνεται αντιληπτό από όσα παρατέθηκαν παραπάνω, η Ψαλτική Τέχνη επηρεάστηκε πολλαπλώς από την υγειονομική κρίση, ακολουθώντας το σύνολο των πολιτιστικών αγαθών. Ειδικότερα, οι επιδράσεις της Covid-19 στην Ψαλτική Τέχνη έγιναν εμφανείς σε λατρευτικό-θρησκευτικό, πνευματικό, ψυχολογικό, εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και οικονομικό επίπεδο. Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι και η Ψαλτική Τέχνη, παρά τον ειδικό χαρακτήρα της ως πολιτιστικού αγαθοῦ, ακολουθεί σε γενικές γραμμές τον κύκλο των πολιτιστικών αγαθών και επηρεάζεται λίγο ή πολύ από τις ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές εξελίξεις.

17. Ειδικά για τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της Covid-19 στη λειτουργία των ιερών ναών βλ. π. Ευάγγελος Φεγγούλης, «Έκπέμπουν SOS οι Ένορίες, τραγικές οι συνέπειες της πανδημίας», <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/41997-ekpempoun-sos-oi-enories-tragikes-oi-sunepeies-tis-pandimias-> [22-2-2022].

SUMMARY

The Chanting Art in the Covid-19 Era

By Emmanuel Xynadas, *Assist. Professor*
Patriarchal Univesrity, Ecclesiastical Academy of Crete

One of the sectors which was negatively affected by the Covid-19 pandemic was that of the Chanting Art, since there was a shutdown of the churches and the educational institutions. The organization of any kind of events was prohibited, including scientific conferences, musical events and festivals through which every Art is promoted, displayed and disseminated.

The aim of this paper is to present the effects of the Covid-19 pandemic on the Chanting Art at a religious, educational and cultural-economic level. In addition, it is turned out that the Chanting Art follows the cycle of the cultural goods, and it is influenced by the wider social, economic and cultural developments, despite its special character.